

TARİHÇİ ve DOĞA

Çözüm bilimin sırtında / Tarih doğanın kucağında

SALİH ÖZBARAN

Tarihçi
Kitabevi

Salih Özbaran: 1940 Turgutlu doğumlu... Manisa Lisesi (1958), İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü ve Yüksek Öğretmen Okulu mezunu (1963). Doktorasını Londra Üniversitesi'nde yaptı (1969). 1977 yılında doçent, 1982'de profesör oldu. İstanbul, Ege ve Dokuz Eylül Üniversiteleri'nde çalıştı; Cambridge Üniversitesi'nde Mustafa Kemal Atatürk Kürsüsü'nde ziyaretçi profesör olarak dersler verdi, seminerlere katıldı (1999-2000).

Yayımlanmış kitapları:

Tarih ve Öğretimi (1992); *The Ottoman Response to European Expansion* (1994); *Tarih, Tarihçi ve Toplum* (1997); *Güdümlü Tarih* (2003); *Sınırdaki Osmanlı* (2004); *Bir Osmanlı Kimliği* (2004); *Portekizli Seyyahlar* (2007); *Osmanlı'yı Özlemek ya da Tarih Tasarlamak* (2007); *Ottoman Expansion towards the Indian Ocean* (2009); *Geçmişi Güncelleştirmek* (2011); *Uman'da Kapışan İmparatorluklar: Osmanlı ve Portekiz* (2013); *Tarihçilik Zor Zanaat* (2015); *Tarihçi ve Doğa* (2021).

Bölgesel tarih (Turgutlu) kitapları:

Küllerinden Doğan "Kasaba" Turgutlu (2013); *Fotoğraflarla Konuşan Kasaba: Turgutlu* (2015); *Çaldağı: Kasaba'daki Darbe* (2018); *Kasaba Yazıları* (2021).

Editörlük yaptığı kitaplar:

Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım* (1984); *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları* (1995); V. J. Parry, *Richard Knolles's History of the Turks* (2003); *Türk Denizcilik Tarihi* 1. cilt, İdris Bostan ile (2009).

Çeviri kitabı:

David Thomson, *Tarihin Amacı* (1983).

TARİHÇİ ve DOĞA

Çözüm bilimin sırtında / Tarih doğanın kucağında

SALİH ÖZBARAN

Tarihçi
Kitabevi

Tarihçi Kitabevi Yayınları • 153

Genel Yayın Yönetmeni
Necip Azakođlu

Yayına Hazırlayan
Nevin Azakođlu

Kapak ve Sayfa Tasarımı:
Ahmet Çevik

Birinci baskı: Mayıs 2021, İstanbul

Boyutlar: 13,5 x 21 cm
Sayfa sayısı: 112

ISBN: 978-975-2466-44-9

Baskı ve cilt
İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri
Çobançeşme Mah. Altay Sk. No: 8 Yenibosna
BAHÇELİEVLER-İSTANBUL
+90 (212) 496 11 11
Sertifika no: 44066

© Yayın hakları Tarihçi Kitabevi'ne aittir.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan
kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Tarihçi Kitabevi
Sertifika No: 17618

Moda Caddesi No: 104/A Moda, Kadıköy / İSTANBUL
Tel: 0216 418 68 86 GSM: 0530 370 74 11
www.tarihcikitabevi.com
info@tarihcikitabevi.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
-------------	---

I. BÖLÜM

Çözüm Bilimde Tarih Doğada	13
I/1. Çözüm Bilimin Sirtında / Tarih Doğanın Kucağında	15
I/2. Filizlenmeyi Bekleyen Bir Alan: Çevre Tarihi	18
I/3. İlgi Bekleyen Tarih: Çevre/Ekoloji	29

II. BÖLÜM

Doğa ve İktidar	33
II/1. Doğa Feryat Ediyor!	35
II/2. Ölüler Nikel de Takmaz	39
II/3. Doğa, iktidar, Emperyalizm	42

III. BÖLÜM

Bir Başyapıtta Tarih, Doğa ve İktidar	47
III/1. Kültür ile Doğa Arasında	49
III/2. Denizaşırı Sömürgecilik	52
III/3. Doğanın İntikamı - Nefs-i Müdafaası	57

IV. BÖLÜM

Doğa ve Duagû	65
IV/1. Sokakta Oluşan Bilinç: Çevre	67
IV/2. Su, Yeşil Doğa ve "Duagû"	72
IV/3. Okul Yok Lakin "Duagû" Çok	75
IV/4. "Cenneti Almak Olmaz Akçe ile"	80
IV/5. Beyaz Zürafanın Ahı: Korona Çocukların Yakarışı: Oynayacak Bir Yer	82

V. BÖLÜM

Atatürk ve Doğa	87
V/1. Atatürk ve Çevre Değerleri: Yaşadığımız Olağanüstü Günler	89
V/2. Atatürk ve Çevre Değerleri: Cumhuriyet'le Birlikte Çevrecilik, Tarım, Orman vb.	93
V/3. Atatürk ve Doğa Sevgisi Dr. Akçiçek'ten Bir Alıntı.....	96
V/4. Mustafa Kaymakçı'dan Atatürk ve Tarım, Bir Mucize	102
Dizin	109

Malûm-ı âfilerinindir ki milletimiz asırlardan beri iki kuvvetin, iki müstebid kuvvetin, imhakâr kuvvetin taht-ı tazyikında müteessir ve müteallim olmakta idi. O kuvvetlerden birisi; doğrudan doğruya memleket ve milleti idare etmek iddiasında bulunan müstebidler, ikincisi bütün bir emperyalist ve kapitalist âlemdir (Mustafa Kemal, 29 Ocak 1921, Zafer Toprak, *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*, 2020).

• • •

Modern Türkiye'nin kurucusunun tutkulu doğa sevgisini anlatan bir pasaj bugüne dek belleğimde kalmıştı ve Türk ormancılarının buna hep değinmek istemesine de şaşmamak gerekir. "Çama bakışı, ona neredeyse ilahi bir duygu ilham etmişti" Joachim Radkau, *Doğa ve İktidar*, 2017).

• • •

Neden bazı insan veya insan grupları kasten insan hayatını tehlikeye sokacak işler yapmaktadır? Sorumluluktan kaçma ya da sorumlulukları en aza indirme çabası; kısa vadeli kârın çekiciliği... Ve tabii ahlâki zorunluluklardaki aşınma (Jared Diamond, *Çöküş*, 2006).

• • •

Çevre sorunları, kanımca, sokaktaki insan tarafından sahiplenilmedikçe sağlıklı bir çözüme kavuşturulamaz (Ruşen Keleş, *100 Soruda Çevre*, 2013).

• • •

Çevresel tarih, insanoğlunun içinde yaşadığı, üretimde bulunduğu ve hakkında bir takım düşüncelere sahip olduğu doğa ile olan ilişkisini zaman içinde geçirdiği değişimlere vurgu yaparak anlamaya çalışan bir tarihyazım şeklidir (J. Donald Hughes, *Çevresel Tarih Nedir?*, 2019).

• • •

Gelişmişliğin ölçüsü ne olursa olsun, insan toplulukları yerleşmek üzere seçtikleri yerlerde var olan doğal çevre bileşenlerine uygun bir yerleşme düzeni oluşturmak zorundadır. Nitekim, kır ya da kent yerleşmesi olsun bir yandan doğal çevre bileşenlerinin, öte yandan kültürel faktörlerin (demografik yapı, toplumsal kültürel gelişim düzeyinin) etkisi altındadır (Asaf Koçman, "Doğal Çevre Bileşenleri...", Özbaran, *Çaldağı*, 2018).

reciler nöbete devam edeceklerini ifade ettiler, eylemciler cezanın kendilerini yıldırmayacağını söylediler”⁵

Son birkaç alıntı

Bu bölümün sonucunda, “*çevresel tarih*” üstüne işaret edebileceğim en önemli şey, böyle bir alanın Türkiye’deki geri kalmışlığıdır. Ancak bu geri kalmışlık, son yıllarda Batı dünyasından Türkçeye kazandırılan bazı önemli eserlerin çevirileri ve konuyu canlandırmak niyetiyle akademik dünyada atılan adımları yok saydırmaz. Benim *Çaldağı: Kasaba’mdaki Darbe* kitapçığında ele aldığım orman katliamına ilişkin tanıklığımın da dahil olduğu direniş dolayısıyla biriktirdiğim deneyimler, dinlediklerim ve okuduklarım, konuya çok da uzak kalınmadığına işaret etmektedir.

Salih Özbaran'ın “Çaldağı” kitabının kapağı (Yakın Kitabevi, İzmir)

- 5 *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 2020. Ayrıca, *Birgün*, *Hürriyet*, *Evrensel* gibi birçok medya kuruluşunun haberi ve olaya ilişkin fotoğraflar.

Bu yazı boyunca, düşüncelerinden yararlandığım ve saptamalarıyla tarihçilere yepyeni konu ve yöntemler gösteren, incelenen literatür bolluğu, adeta atasözü niteliğindeki *iktibas* (alıntı), her bir ayrıntının dipnotlardaki zenginliği/çeşitliliği ve dünyanın dört bucağında yapılan alan çalışmalarıyla donanımlı Joachim Radkau'dan birkaç paragrafla -ve bir tarihinin vefa borcu olarak- bölümü sonlandırmak istiyorum:

“Tarihçi, geçmişin deneyimlerine bakarak, gelecekte ortaya çıkacak sorunlar üstüne kafa yormak zorundadır”.

“Her şeyden öte, bir tarihçi sadece bugün de sürmekte olan bir geçmişin uzmanı olmakla kalmamalıdır, aynı zamanda insanın daha uzun zaman dilimlerini incelerken farkına varabileceği ve bizi bugüne getiren dönüşüm süreçlerinin de uzmanı olmalıdır”.

“Günümüzde küresel eğitim, kısa vadede kârı azamileştirmeye eskisinden çok daha fazla öncelik veriyor gibi görünmektedir; ama bu, bazı yöneticilerin daha uzun zaman perspektiflerini düşünmesi olasılığını ortadan kaldırmaz”.

“Birkaç yıl önce, teknolojik güvenlik konusunda uluslararası bir konferansa katıldım [1998]. Bir akşam geç vakit, “hasımlarımdan”, nükleer sanayinin temsilcilerinden biriyle bir yürüyüşe çıktım. Bu beye içinde bulunduğu sanayi çevrelerinin enerji üretimi ile ilintili çevre sorunlarının uzun vadede çözülebilmesini nasıl tahayyül ettiğini sordum... Durdu ve nahoş bir sesle:

“Kendi çalışanlarının emeklilik koşullarına bile aldırış etmeyen bir sanayinin, insan evladının geleceği konusunda endişe duyacağını nasıl düşünebiliyorsunuz? [...] Çevre koruma adına sanayiden ne beklenebileceği sorunu, muhtemelen günümüzün en ivedi konusudur”.⁶

6 Radkau, *Doğa ve İktidar*, s. 512-517.

Tarihçiliğin geciktirilmiş ve ivedilikle geliştirilmesi gereken çok önemli bir konusu üstüne dile getirdiklerimin bir katkısı olabileceğini umuyorum. Aynı konunun ortaöğretim müfredatına, ders kitaplarına gireceğine ve okula yeni başlayanlara öncelikle ve sürekli öğretilmesi gereğine inandığımı belirtmek istiyorum. Ve Türk tarihçiliğinden bu tür eserlerin -tarihçiliğimin şu son evresinde- umutlu olduğumu da dile getirmeyi son bir görev sayıyorum. Yağmacılığın yol açması kaçınılmaz olabilecek yıkımı dile getiren değerli insanların unutulmayacak sözleriyle çok değerli uyarılarını ekliyorum: Antropolog Tayfun Atay'ın 2015 yılındaki tembihi:

“Doğanın bir parçası olduğumuzu bilmedikçe, onunla kaim ve daim olacağımıza inanmadıkça ve ona tapmak değilse de onu taparcasına sevmedikçe, felaketten kurtuluş yok gibi”;

Çöküş'ün destanını yazan Jared Diamond'un yıllar öncesindeki uyarısıysa şöyle:

“Ben tedbirli bir iyimserim... Ben karşımıza çıkan problemlerin ciddiyetinin farkındayım. Eğer bunları çözmek için kararlı adımlar atmazsak, gelecek birkaç onyılıda tüm dünyanın yaşam standardı düşecek veya belki daha da kötüsü olacak!”.⁸

Yılların birikiminden süzülerek gelen bilgi ve sorumlulukla insanları aydınlatan Ruşen Keleş'in “*bilinçli kenttaşlık ve yurttaşlık*” bilincine dayandırdığı ve benim yinelediğim cümleleriyle bitsin bu bölüm:

7 Cumhuriyet, 9 Temmuz 2015.

8 J. Diamond, *Çöküş: Medeniyetler Nasıl Ayakta Kalır ya da Yıkılır*, çev. Elif Karal, İstanbul/Timaş, s. 632.

Dizin

100 Soruda Çevre 7, 20, 41, 63,
67

A

ABD-İslâm Dünyası Forumu 43
Anadolu 38, 40, 58, 102, 106
Antropoloji 82
Asya tipi üretim tarzı 56
Aşı üretimi 106
Atadan, Makbule 96
Atatürkçülük 107
Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları
ve Ölümü 96
Atatürk ve Doğa 6, 50, 87, 96
Atatürk ve Tarım 6, 102
Atay, Falih Rıfki 50, 98
Atay, Tayfun 62, 82, 83
Aydınlanma Devrimi 79

B

Banoğlu, Ahmet Niyazi 100
Barkan, Lütfi Ömer 18
Başaran, Mehmet 45
Balbay, Mustafa 39
Baysal, Mevlüt 98, 99
Bereketli Hilal 58

Berkes, Niyazi 30
Beyaz Zürafanın Ahı 82
Beysanoğlu, Şevket 97
Bilim 15, 16, 29, 30, 31, 32, 50,
63, 73, 82, 83, 94, 102
Biyo-çeşitlilik 85
Braudel, Fernand 18, 30
Britanya 54
Buğday üretimi 105

C - Ç

Canberk, Eray 85
Cantekin, Sıtkı 27
Caveman 83
CIEPO 22
Cibâl-i mubaha 38, 44
Covid-19 9, 16, 89
Crosby, Alfred 52
Cumhuriyet 6, 11, 17, 20, 27,
35, 38, 39, 42, 45, 49, 50,
60, 68, 69, 72, 78, 80, 81,
89, 90, 91, 92, 93, 94, 102,
103, 104
Cyberman 83
Çankaya 97, 98, 99, 101
Çelik, Hüseyin 77

Çevre hakkı 68
Çevresel farkındalık 26, 51, 56,
57
Çevresel tarih 7, 16
Çevresel Tarih Nedir? 7, 16, 21,
22
çevre tarihçiliği 10
Çevre Tarihi 18, 23, 45, 49, 51
Çöküş 7, 25, 62

D

Delal, Fazıl 99, 100
Deneme ve Araştırma İstasyon-
ları 106
Denizaşırı sömürgecilik 52
Denizli müftüsü 75
Derin, Haldun 101
Devlet çiftlikleri 105
Devlet-i Aliyye 37
Diyanet İşleri Başkanı 80, 81
Diyarbakır 50, 97, 98
Doğadan Duaya 82, 84, 85
Doğa, İktidar, Emperyalizm 42
Doğanın İntikamı 57
Doğa sistemleri 10
Doğa ve İktidar 5, 7, 20, 23, 24,
33, 45, 47, 49, 51, 52, 54,
56, 57, 58, 59, 61
Duagû 6, 72, 74, 76, 78, 80
Duagüyân 80
Dünya Benimdir 53
Dünya Çevre Günü 42

E

Eğitim Sen 77
Ekolojik Emperyalizm 52
Ekosistem 19, 82, 95

Eldem, Ethem 54
Endüljans 81
Erdoğan, Recep Tayyip 35, 42,
43, 45
Eşref, Ruşen 97
Etna Yanardağı 59
Evelyn, John 58
Evliya Çelebi 50

F

Fontana, Josep 54
Fuzuli 81

G

Gediz Ovası 27, 28, 74
Gezi Parkı 11, 27, 36, 67, 68, 70
Gökçen, Sabiha 100
Güder, Nafiz 23, 45, 50
Güvenç, Bozkurt 83

H

Haberal, Mehmet 49
Hasan Ören 36, 37, 43
Hidrolik toplum 56
Hikmet, Nazım 38
Hürriyet Ege 75

I - İ

İşık, Ferah 75
İnalcık, Halil 18, 30, 81
İnan, Afet 97, 98, 99, 100, 101
İnsan Hakları Evrensel
Beyanamesi 79
İsayeva, Lyudmila 45
İslam ve Ekoloji 85
İsmet Bey (İnönü) 98

İzmir İktisat Kongresi 38

K

- Kanser 26
Kasaba 2, 11, 26, 27, 35, 39, 42,
53, 60, 67, 69, 73, 74, 95
Kasaba'daki Darbe 2, 11, 27,
39, 53, 60, 67
Kasapoğlu Köşkü 97
Kaymakçı, Mustafa 6, 50, 102
Kazdağları 39, 40
Keleş, Ruşen 7, 20, 41, 62, 67,
70, 71
Kemalizm 106, 107
Kemal, Mustafa 2, 7, 23, 24, 38,
40, 44, 50, 81, 90, 91, 92,
93, 95, 96, 97, 98
Kemal, Yaşar 38, 40
Kent Kırğını 85
Kenya 84
Kirazlı-Balaban 40
Komünizm 56
Kongar, Emre 49
Köprülü Mehmed Paşa 76
Kurtuluş Savaşı 24, 38, 44, 90,
91, 95
Kurucu Felsefenin Evrimi 7
Kuva-yı Milliye 102
Küllerinden Doğan Kasaba 11,
27, 69
Küreselleşme 52

L

- Ladurie, Le Roy 56
Lord Patrick Kinross 50
Lozan Antlaşması 106

M

- Madeira 52, 53
Mağaradan mağazaya 83
Manisalı, Erol 45
Marmara Köşkü 99
Metropolleşme 49
Mikrotarihsel 56
M. İpşirli 76
Mustafa Nuri Paşa 72, 80
Münbit Hilâl 58

N

- Nafiz, Faruk 98
Nefs-i müdafaa 57
Netayicü'l-Vukuat 72, 80
NTV Tarih 67, 69
Nutuk 97
Nüfus artışı 54
Nükleer kıyamet 26
Nükleer silah 26, 61

O

- ODTÜ 21, 51
Ormancılık Forumu 36
Ormansızlaşma 24, 57, 94
Orman tıraşlaması 58
Osmanlı İmparatorluğu 2, 19,
22, 37, 54, 68
Osmanlı İmparatorluğu'nda
Şehircilik ve Ulaşım 2, 19

P

- Pamuk üretimi 105
Pandemi 15
Pepe, Osman 40
Post-corona 89

S - Ő

Sadrazam İbrahim Paşa 55
Saint-Yon 58
Salım ve atık 58
Selman Reis 55
Sevr Antlaşması 106
sihirli lamba 39
Soyak, Hasan Rıza 98, 99
Sömürgecilik 5, 52
Suhteĝân 80
Őair ve Patron 81
Őengör, Celal 29
Őeyh Őücâ 76

T

Tabak, Faruk 53, 54
Tarım 6, 38, 94, 102, 103, 106
Tarımsal eĝitim 105
Tarımsal üretim 103
Tarım teknikleri 103
Tarihçinin Dramı 32
Tarihin tanımı 82
Tarih, Tarihçi ve Toplum 2, 83
Tarih Vakfı 10, 16, 21
Tarih ve Öğretimi 2, 21, 31
tarihyazım 7
Tax-farming 68
TBMM 37
Tekeli, İlhan 10
Teori/kuram 30

Thomson, James 54
Tıp, ekoloji ve tarih 57
TOKİ 35, 81
Topraĝın ziyneti 45
Toprak reformu 104
Toprak Zafer 7, 83
Toynbee 57
Turgutlu 2, 10, 11, 26, 27, 28, 35,
40, 43, 67, 68, 69, 73, 90,
93, 95
Türkiye Büyük Millet Meclisi 36,
40, 97
Türkiye'de Çevrenin ve Çevre
Korumanın Tarihi 10
Türk Mucizesi 106, 107
Türk tarihi 22
Tütün üretimi 105

U

Umman'da Kapışan
İmparatorluklar 2, 53, 55

Y

Yalman, Ahmet Emin 96
YaŐanabilir bir dünya 42, 45
Yeni Dünya 52
Yeşil Devrim 56
Yukarı Dicle 50